

Apie mūsų šalį¹

Mykolas Romeris

Mūsų šalis, t.y. senoji istorinė Lietuva, arba, kaip mes ją dar vadiname – Lietuva ir Baltarusija, užima labai dideles teritorijas nuo Baltijos jūros iki Dniepro upės, nuo Mozovijos smėlių iki Palenkės Punsko pelkių. Savaimė aišku, kad ji negali būti vieninga ir yra sudaryta iš daugybės skirtingomis savybėmis pasižyminčių žemių, besiskiriančių tarp savęs pagal fizines ir klimatinės savybes, o taip pat ir pagal etnografinės bei kultūrinės. Istorija, bendra praeitis, pasidavimas panašioms išorinių veiksnių elementams, sujungė šias teritorijas į vieną teritorinę visumą, tačiau nepanaikino vietinių priešybių ir žmonių kultūros ir kilmės skirtumų. Akivaizdžiausias to pavyzdys yra šalies padalijimas į dvi didžiąsias pagrindines teritorijas, apgyvendintas dviejų valstiečių tautų - Lietuvą ir Baltarusiją. Tuo pačiu metu, esant šiam pagrindiniam padalijimui, pasienio žemėse liko tam tikrų nedidelių teritorijų arba visiškai atskirtų tautybių, kaip lietuvių tautybės žmonių vadinamuosiuose infliantuose, dabartinėje Vitebsko gubernijoje, arba pereinamųjų teritorijų, kaip lenkų tautybės žmonių apgyvendintos teritorijos Gardino gubernijos vakaruose arba ukrainiečių tautybės žmonių apgyvendintos teritorijos Minsko gubernijos pietuose.

Šis absoliutus šalies padalijimas į Lietuvą ir Baltarusiją, netgi ir atsižvelgiant į pirmiau nurodytas atskiras vietines teritorijas, įgauna šiam šalies regionui būdingas savybes. Visa šalies teritorija nuo vakarų iki rytų gali būti padalinta į tris matomas nacionalines kultūrinės grupes. Vakaruose mes turime tikrąją Lietuvą, į kurios sudėtį įeina Kauno ir didžioji dalis Suvalkų gubernijų. Lietuviai čia gyvena susitelkę į kompaktišką, beveik vienalytę masę, kuriančią sąmoningą tautą, kovojančią dėl savo ateities plėtros. Toliau eina vidurinė juosta, kuri iš esmės yra labiau komplikauta, mažiausiai vienalytė. Šiai juostai priklauso etnografinės Lietuvos rytinės žemės su maišytų lietuvių, lenkų ir baltarusių tautybių žmonėmis bei centru Vilniuje, ir vadinamoji katalikų Baltarusija arba lietuviška Rusija. Tai yra

¹ Išversta iš: M. [Römer, Michał] (1913). "O kraju naszym", *Kurjer Krajowy*, № 50, 51, 54.

didžioji dalis dabartinės Vilniaus gubernijos ir pagrinde vakarų bei šiaurės vakarų Gardino dalys. Toliau į rytus ir šiaurę driekiasi plati baltarusių gyventojų jūra neapibrėžtoje pasienio teritorijoje su Vitebsko ir Mogiliovo gubernijomis, kuriose iš esmės gyvena rusai. Šios teritorijos pietuose palaipsniui jungiasi su Ukraina.

Kiekviena šių juostų yra savita ir įdomi. Vakarinė, arba gimtoji lietuviška, juosta yra kultūrinio požiūriu labiausiai išsivysčiusi ir matoma. Joje susikaupia pagrindinė šalies demokratijos varomoji jėga, kuri remiasi sąmoninga ir aktyvia valstiečių mase, išlaisvinta nuo kitų aukštesniųjų luomų globos ir imančia savo reikalus į savo rankas. Kartu šiose teritorijose mažiausiai yra matoma kultūrų ir tautų įvairenybė, kuri yra tokia tipinė mūsų šalyje. Kompaktiška lietuvių tautybės masė čia dominuoja prieš kitų kultūrų ir tautybių elementus. Nors jokių teisinių formų šis dominavimas neįgauna, tačiau faktiškai šių masių valia vis labiau spaudžia vietinius santykius ir suteikia jiems vienodumą. Lietuvių tautybė šiose teritorijose ne tik kad neištirpsta jokioje kitoje svetimoje tautybėje, tačiau vis stipriau sugeria pačius silpniausius kitų tautybių elementus. Lietuvių gyventojų psichologija ir nuotaika vis labiau remiasi nacionaliniu veiksmu, suteikiant jam pranašumą prieš taip vadinamą „čionykštiškumą“ veiksnį, t.y. prieš teritorinį priklausomumą neatsižvelgiant į tautybę. Lietuviai vis dažniau kartoja šūkį „Lietuva Lietuvos lietuviams“. Nacionalinės Lietuvos formavimasis, priešingas istorinei arba netgi etnografiniai Lietuvai, yra vienas iš lietuviško judėjimo, koks yra Lietuvos nepriklausomybės atgimimas požymių, vienas iš pagrindų. Ši koncepcija vis dažniau prasiskverbia į šios teritorijos žmonių psichologiją. Vakarų arba tautinė Lietuva visos šalies bendro vaizdo kontekste vis labiau išsiskiria iš istorinės Lietuvos, kaip de facto autonominis, atskiras tautinis ir nacionalinis vienetas.

II.

Tuo tarpu antra, vidurinė juosta yra klasikinis šalies „čionykštiškumas“. Čia jau randame pačių įvairiausių tautybių žmonių ir tikrą šalies kultūros mozaiką. Lietuvos ir Baltarusijos pasienio žemėms įtakos turėjo lenkiški elementai ir čia jie labiausiai priaugo, todėl suformavo pagrindinę visuomenės etnografinę kultūrą, visų pirma, kalbą, o vėliau papročius ir vietines tradicijas. Šiose teritorijose taip pat yra įsikūręs Vilnius, šalies sostinė, ugnies tarpininkas, jungiantis Lietuvą su Baltarusija, vakarus su rytais. Tuo pat metu, tas pats Vilnius, tarpininkaujantis tarp Lietuvos ir

Baltarusijos, dėl savo krikščioniškų gyventojų, sudarančių daugumą žmonių visoje šalyje, yra tarsi lenkų tautybės sala.

Šiame viduriniame ruože nei viena iš nacionalinių kultūrų neturi svaraus pranašumo, savo pilnos išraiškos. Tai yra ne tiek kaleidoskopas, ne tiek mozaika, kiek išprotėjimo, neužbaigtumo ir kažkokio neapibrėžto mirgėjimo būklė. Visos kultūros čia daugiau ar mažiau yra dalinės, neapibrėžtos. Nei tai savita Lenkija, nei Lietuva, nei Baltarusija: čia yra visko po truputi, todėl vietinėje kalboje ši būklė įgavo tinkamą apibrėžimą: čionykštiškumas. Lietuviškumas čia buvo išsaugotas iš esmės dalimis, jam didelę įtaką padarė užsienio elementai, ypač lenkiškas ir baltarusiškas. Lietuvių kalba šioje teritorijoje yra labai sugadinta, suslavinta, perpildyta barbarizmais, papročiais, dainomis ir liaudies ornamentika. Tačiau, tose vietose, iš kurių lietuvių kalba jau pasitraukė, yra likę labai daug tipišκών lietuvišκών likučių akcente, formuojamose kalbos frazėse, papročiuose ir t.t. Baltarusiški elementai išsisaugojo jei ir ne dalimis, tai bent jau turi kažkokių liekanų. Nors baltarusiški elementai čia buvo išsaugoti geriau negu tolimuose šiaurės ir rytų Baltarusijos pasieniuose, tačiau, kaip ten bebūtų, katalikiškoje Baltarusijoje jie labai pasikeitė, nes tam stiprią įtaką darė vakarų kultūra, lietuvišκών elementų asimiliacija, lenkiškos tradicijos ir švietimas, kurį skleidė bažnyčia, dvarai ir kaimyninis Vilnius.

Bet kuriuo atveju, baltarusiški elementai čia yra mažiau aiškūs, turi mažiau rusišκών elementų negu jų yra Baltarusijos tautinėse žemėse arba Vilniaus gubernijos rytų apskrityse. Norint turėti daugiau aiškumo ir mažesnę Rusijos įtaką, vietomis buvo pradėti steigti Baltarusijos centrai, kaip buvo padaryta rytinių gubernijų šiauriniuose regionuose, o ypač viduriniame Minske. Tuo pat metu lenkų kultūra čia susiformavo nevisiškai, žmonių tarpe neįgavo aiškumo ir nepradėjo plėtotis visa jėga. Viskas čia liko tarsi dalinis, nei išskirtinai lietuviškas, nei išskirtinai baltarusiškas, nei lenkiškas, - „čionykštis“. Žinoma, aš čia nekalbu nei apie žydus, nei apie aukštesnius luomus, kurių kultūra iš esmės skiriasi nuo visos visuomenės kultūrinio pagrindo. Aš čia turiu omenyje didesnę visuomenės dalį, visų pirma, valstiečius, šiek tiek net smulkią šlėktą ir žemesnius miesto gyventojų luomus. Šioje šalies dalyje nei viena nacionalinė forma iki šiol aiškiai nesusiformavo. Tuo atžvilgiu ji yra kaimyninės Lietuvos vakarinės dalies priešingybė. Nors terminas „čionykštis“ žmonių psichologijoje yra nepopuliarus, nes yra išstumtas griežtosios sąvokos „tautinis“ koncepcijos, tačiau šiose teritorijose atvirkščiai, sąvoka „tautinis“ yra nepopuliari, mažai matoma dėl „čionykštiškumo“ sąvokos populiarumo.

Visgi, pastaruoju metu nacionalizacijos procesas čia daro didesnę pažangą ir matyti kaip jis plėtojasi. Šis procesas iš esmės skiepijamas vidaus pastangomis, ir iš lietuviškos, lenkiškos ir baltarusiškos pusių, o taip pat vis daugiau apima fermentų ir masių ir iš jų tiesiogiai pradeda dygti. Žinoma, kad šis procesas šiose teritorijose turi kitų formų, negu turėjo vakarų Lietuvoje, ir taip pat duos kitų vaisių, nes čia iš esmės nėra tos nacionalinės vienybės, kokia yra ten. Vietoje suvienodinimo jis įveda čia padalijimą ir padidina kultūrų skirtumus.

Vienu iš akivaizdžiausių šio proceso požymių yra bažnytinės kalbos byla Vilniaus diecezijoje Lenkijos-Lietuvos-Baltarusijos pasienio teritorijose. Šioje byloje priešingai veikė išorinės jėgos ir prozelitų agitacija užleido vietą tiesioginiam fermentui pačiose liaudies masėse. „Čionykštiškumo“ blokas vis labiau skaldomas nyksta, tampa pažeidžiamas ir užleidžia vietą naujoms nacionalizmo formoms. Liaudies kultūra, švietimo judėjimas ir t.t., einantys iš visų trijų pusių (Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos) yra nukreiptos į tą pačią vietą. Reikia pažymėti, kad šis judėjimas iš visų trijų yra silpniausias, nes nesinaudoja jokia valdžios suteikta lengvata. Taip pat nėra turtingas savo kultūriniais elementais, neturi kokios nors pagalbos iš išorės, iš kaimyninių rajonų, neturi tradicijų ir tvirto judėjimo jėgos. Baltarusiškas judėjimas tikrai nedaro mažiau pažangos negu kiti judėjimai. Išskirtinai katalikiškose Baltarusijos vietovėse jis aptinkamas tik masėse, gauna sau vietą vykdyti tiesioginę propagandą ir nuolat sistemingai auga, tuo pačiu metu generuodamas inteligentijos kadrus ir ypač aktyvią, darbščią, vadinamąją viduriniąją inteligentiją.

Šios šalies teritorijoje šviežias nacionalizacijos reiškinys yra naujai įkurta lietuviška švietimo draugija „Rytas“*, kurios speciali ir išskirtinė užduotis yra nacionalinio švietimo plėtra tarp lietuvių rytinėse žemėse, t.y. Vilniaus gubernijoje. Draugija šioje vietoje buvo sukurta jau gana seniai, tačiau faktiškai įteisinta tik dabar. Draugijai pradėjo vadovauti iškiliausi lietuviško judėjimo veikėjai, gyvenantys Lietuvoje ir priklausantys dešinioios pakraipos stovyklai. Užduotys, kurios buvo suformuotos naujajai draugijai, buvo atsakingos, plačios, reikalaujančios didelių pastangų tam, kad nugalėtų ne tik išorinius veiksnius, bet taip pat ir pačių žmonių neveiklumą. Gaila, kad iš šios draugijos buvo pašalintas demokratiškumo elementas iš Lietuvos inteligentijos tarpo, nes jis geriau ir efektyviau galėtų sujudinti visuomenę iš sąstingio, duoti jam pagrindus bendram veiksmui. Taip pat, šis veiksnys su laiku galėtų suvisuomeninti visuomenę ir padaryti įtaką jos nacionalinei bei pilietinei plėtrai.

III.

Ankstesniuose dviejuose skyriuose aš nurodžiau pagrindinius nacionalinius kultūrinius vakarinės tautinės Lietuvos dalies ir vidurinės maišytos juostos elementus, būdingus rytinėms etnografinėms lietuviškoms žemėms ir vakarinei katalikiškai Baltarusijai. Nurodžiau šios juostos suvisuomeninimo kryptį, siekį išstumti senąją „čionykštiškumo“ sąvoką naujų nacionalinių formų, veikiančių vienu metu trimis - lietuviškąja, lenkiškąja ir baltarusiškąja – kryptimis, susikūrimui. Šioje dalyje, kurioje visuomenės etnografinis ir kultūrinis pagrindas yra mažiausiai atskirtas tautiškumo požiūriu, konfliktai tarp tautų ir nesantaika, ypač lenkų ir lietuvių, yra matomi aiškiausiai, o lenkų ir baltarusių konfliktai yra aštriausi ir besąlyginiai. Suvisuomeninimo procesas čia nepasireiškia kaip taikos procesas, vykstantis ramiu nacionalinių kultūrų formavimosi keliu. Jis eina kartu su ryškia, sunkia, pilna abipusių kaltinimų, nepasitikėjimo, nuolatinio budrumo atmosfera.

Manau, kad jeigu šioje vietinėje trijų - lietuviškos, lenkiškos ir baltarusiškos - tautų asimiliacijoje būtų atskirtos trys atskiros tautos, kurios tik dėl informacijos trūkumo prarastų savo nacionalinius siekius, tai suvisuomeninimo procesas, vykstantis trimis natūraliais būdais, čia vyktų daug švelniau ir be tų abipusių kovų. Tačiau, kalba eina apie tai, kad tas tipinis vietinis „čionykštiškumas“ kilo iš skirtingų tautų susikryžavimo ir istorinių įtakų susimaišymo ant vieno pagrindo. Šie „čionykščiai“ gyventojai - ar tai kalbantys lietuviškai, ar lenkiškai, ar baltarusiškai, iš esmės sudaro vieną etnografinį bloką. Jie turi giminingų įpročių, panašų mentalitetą, psichologiją, charakterį - tai, ką vadiname etnine kultūra. Tai nėra atskiros rasės, tokios, kokios yra, pavyzdžiui, žydai, sentikiai rusai, totoriai, karaimai ir pan. Tai yra giminingi broliai, vienos motinos ir vienos kultūrinės istorinės terpės vaikai. Pagal charakterį, mentalitetą, psichines savybes, ta „čionykštė“ visuomenė, kalbanti lenkiškai ir lietuviškai arba baltarusiškai, yra sau artimesni nei, pavyzdžiui, Lenkijos žmonėms jų vietinėse lenkų žemėse Mazovijoje. Galima pasakyti netgi daugiau: „čionykštė“ visuomenė iš pavilnės ir trakų apylinkių, kalbanti lietuviškai, pagal daugelį priežasčių yra artimesnė žmonėms, kalbantiems lenkiškai, negu net Lietuvos vietiniams gyventojams Žemaitijoje. Iš tikrųjų kultūrinė ir tradicinė terpė yra ta pati, su tais pačiais išoriniais veiksniais visa „čionykštė“ visuomenė kovojo per visą istoriją. Tie patys išorinių veiksnių elementai joje yra ištirpdyti ir sulyginti su tautiniu pagrindu. Skirtumas yra tik dėl įvykdytos asimiliacijos laipsnio, o ne dėl jos pagrindinės kokybės.

Tačiau toks tolimesnis ir aukštesnis kultūrinis nepriklausoma tampančios visuomenės išsivystymas nacionalinės specializacijos kelyje, kuris turi aiškias konkrečias vienos arba kitos tautybės formas, yra miglotas. Esant tokioms sąlygoms, nacionalinis išskyrimas yra labai sunkiai įgyvendinama užduotis, kurios negalima įvykdyti vienu paprastu kirtimu. Tautinimo procesas, kuris vyksta laipsniškai, nuolat susiduria su nesusipratimais, ginčais dėl paveldėjimo, trintimi ir kova vieno su kitu. Svarbiausias veiksnys yra kalbos padalijimas, tačiau ir šis nėra aiškiai apibrėžtas, o be to, ne ji viena apsprendžia kultūrinių ir tradicinių savybių visumą, kurios pagrindu formuojama nacionalinė terpė.

Pagaliau, paskutinė juosta, iš esmės didžiausia šalies regiono rytinė teritorija - stačiatikių Baltarusija. Giliau pasvarsčius, ten galima pastebėti didesnius skirtumus tarp šių juostų. Be abejo, kad Palenkė arba didesnė dalis Gardino teritorijos tradicinėje ir etninėje kultūroje turi daugiau savitų skirtumų, kurie ją išskiria nuo šiaurinių Minsko teritorijų, nuo Vilniaus gubernijos rytinių apskričių ir nuo tolimųjų baltarusiškų šiaurės rytų Vitebsko ir Mogiliovo gubernijų. Tokius smulkesnius padalijimo aspektus visada reikia turėti omenyje, kai kalba eina apie Baltarusijos rytus. Taip pat, reikia suprasti, kad šių teritorijų visuomenės tautiškumo ir kultūros vystymosi aspektai neišnyks iš karto, tačiau taps aktyviais ir turės įtakos bendram vystymuisi. Šios rytinės, stačiatikių Baltarusijos šerdis - Minsko teritorijos. Ten etninių žmonių baltarusiškas elementas yra geriausiai išsaugotas ir labiausiai matomas. Tuo tarpu mažiausiai jis yra matomas šiaurėje, Vitebsko gubernijoje, kur yra pirminis Baltarusijos lopšys ir jos kažkada geriausias valstybinis vienetas - Polocko kunigaikštystė.

Šiaurinės rytinės žemės vis dar jaučia įtaką iš kaimyninės Rusijos teritorijų ir praranda savo kultūrinį individualumą, nes susilieja su pagrindine rytinės valstybės kultūra.

Baltarusija - tai žmonės, kurie iš esmės dar miega, kurių socialinis ir kultūrinis lygis vis dar yra labai žemas. Nuo vakarų link rytų tautiškumo procesas pamažu pradeda ardyti pasyvaus neveiklumo apvalkalą, tačiau, palyginus su kaimynine Lietuva, šio proceso yra dar tik užuomazgos. Inteligentija, išeinanti iš šios visuomenės, iš esmės susiduria dar tik su tautinimu, miestai pagal kalbą, pagal savo prasme, dar yra rusiški. Lenkiškumas prasiskverbia į katalikiškos liaudies elementus miestuose, kiti - masės ir inteligentija - rusifikuojasi. Tik labai nežymūs inteligentijos skaičiai miestuose skelbia apie sąmoningą baltarusiško judėjimo susiformavimą. Tuo tarpu kaime, tuo pačiu metu pradeda formotis žemesnės vidurinėsios

nacionalinės inteligentijos kadrai, kurie tampa pačiais energingiausiais atgimstančios Baltarusijos varikliais, jungiančiais šalia savęs sąmoningai mąstančių žmonių branduolį iš kol kas dar miegančios žmonių masės.

Lenkiškas elementas Baltarusijoje suvaidino ir iki šiol vaidina labai svarbų istorinį vaidmenį. Per šį elementą į šalies visuomenę buvo įskiepyti vakarų kultūros elementai, saugantys dideliu laipsniu nuo rytinio godumo antplūdžio. Etninėje Baltarusijos žmonių kultūroje vakarų elementai susipynė su rytų, suteikdami žmonių sieloms atskirus tonus ir sudarydami, be jokios abejonės, vieną iš pagrindinių atgimimo ir tautiškumo veiksnių ateityje.